

УДК 821.112.2 (043.3)

Р 15

Олег РАДЧЕНКО

“ЛІТНЯ НІЧ” Й.В. ГЕТЕ: СПРОБА ІМАНЕНТНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Стаття пропонує штайгерівську іманентну інтерпретацію вірша Й.В. Гете як зразка його пізнього стилю, пройнятого здатністю проникати у сутність речей, сприймати загальне в одиничному, вічне у випадковому. Поет підноситься над вечірнім ландшафтом, його дух витає у сфері, де земне є лише відблиском небесного. Це дає йому змогу легко комбінувати елементи різних світів (західного, східного, античного), а читачеві відкриває перспективу на стале і значуще – на “вічно-людське”.

Ключові слова: іманентна інтерпретація, стиль, символ, поезія Сходу, античність, лірика Й.В. Гете.

Постановка проблеми. У плеяді німецькомовних літературознавців складно відшукати вченого, який би не цікавився творчістю найвидатнішого німецького письменника Й.В. Гете. Різні аспекти його літературного доробку докладно вивчалися й багатьма вітчизняними дослідниками, усіх перелічити тут немає змоги, тож назву лиш найвідоміших: О. Анікст, І. Брагінський, М. Вільмонт, В. Жирмунський, О. Михайлов, М. Агінян, Б. Шалагінов та ін. Голос Е. Штайгера у цій поліфонії вирізняється автентичністю, адже швейцарський літературознавець розглядав творчість німецького класика крізь призму власної теорії іманентної інтерпретації художнього твору. Дослідження цієї автентичності є *метою* нашої розвідки.

Насамперед зауважимо, що художня спадщина Й.В. Гете мала для Е.Штайгера особливе значення, адже він вважав, що німецька література досягла апогею свого розвитку саме у творчості Ф. Шиллера і Й.В. Гете, після чого почався її поступовий занепад [5, 45, 184]. Тож не дивно, що в науковому доробку швейцарського літературознавця, який складається в основному зі спорадичних розвідок про письменників, класик німецької літератури представлений тритомним монографічним дослідженням “Гете” (Цюріх – Фрайбург у Брайсгау, 1956 – 1959), а інтерпретації окремих його творів містить чи не кожна опублікована Е. Штайгером книга. Особливу увагу дослідник приділив поезії “Літня ніч” (1814), яку вважав найвдалішим творінням Й.В. Гете, адже воно дає ключ до розуміння стилю чи “світу” (у гайдеггерівському значенні) автора.

Тлумаченню цього вірша Е. Штайгер присвятив низку лекцій, прочитаних у Цюріхському університеті у 1936 – 1942 рр., а основні їх постулати виклав у книзі з промовистою назвою “Шедеври німецької мови ХІХ ст.” (Цюріх–Берлін, 1943). У передмові автор навів розвідки, які мали, з одного боку, проілюструвати зразок правильного прочитання поезії, а з другого, – засвідчити зв’язок літературознавства з універсальною антропологією, адже єдність людської сутності тим очевидніша, чим проникливіше погляд заглиблюється в окремі прояви людини [9, 9 – тут і далі переклад з німецької мови наш – О.Р.].

Для кращого осягнення інтерпретаційної стратегії Е. Штайгера вважаємо за доцільне навести згадану поезію повністю – в оригіналі та російськомовному перекладі В. Левіка:

Sommernacht

Dichter

Niedergangen ist die Sonne,
Doch im Westen glänzt es immer;
Wissen möcht ich wohl, wie lange
Dauert noch der goldne Schimmer?

Schenke

Willst du, Herr, so will ich bleiben,
Warten außer diesen Zelten;

Летняя ночь

Поэт

Солнце село, только запад
В тихом блеске золотится, –
Я хотел бы знать, как долго
Может свет вечерний длиться.

Кравчий

Хочешь, я останусь на ночь
Не в шатре, а здесь, на страже, –

Ist die Nacht des Schimmers Herrin,
Komm ich gleich, es dir zu melden.
Denn ich weiß, du liebst, das Droben,
Das Unendliche zu schauen,
Wenn sie sich einander loben,
Jene Feuer in dem Blauen.
Und das hellste will nur sagen:
“Jetzo glänz ich meiner Stelle;
Wollte Gott euch mehr betagen,
Glänztet ihr wie ich so helle”.
Denn vor Gott ist alles herrlich
Eben, weil er ist der Beste;
Und so schläft nun aller Vogel
In dem groß und kleinen Neste.
Einer sitzt auch wohl gestängelt
Auf den Ästen der Zypresse,
Wo der laue Wind ihn gängelt,
Bis zu Taues luftger Nässe.
Solches hast du mich gelehret,
Oder etwas auch dergleichen;
Was ich je dir abgehöret,
Wird dem Herzen nicht entweichen.
Eule will ich deinetwegen
Kauzen hier auf der Terrasse,
Bis ich erst des Nordgestirnes
Zwillings-Wendung wohl erpasse.
Und da wird es Mitternacht sein,
Wo du oft zu früh ermunterst,
Und dann wird es eine Pracht sein,
Wenn das All mit mir bewunderst.

Dichter

Zwar in diesem Duft und Garten
Tönet Bulbul ganze Nächte,
Doch du könntest lange warten,
Bis die Nacht so viel vermöchte.
Denn in dieser Zeit der Flora,
Wie das Griechenvolk sie nennet,
Die Strohwitwe, die Aurora,
Ist in Hesperus entbrennet.

Если к ночи свет не гаснет,
Разбужу тебя тотчас же.
Я-то знаю, ты ведь любишь
Беспредельность мерить взором –
Те огни, что в синей тверди
Возглашают славу хором.
И ярчайший словно молвит;
“Я сияю в темной дали, –
Будь вы все у бога вечны,
Вы бы все, как я, сияли”.
Бог прекрасен, и прекрасно
Все кругом, что в боге длится;
И в больших и в малых гнездах
Сладко спит и грезит птица.
Иль на ветке кипарисной,
Ветром ласковым пригрета,
Дремлет в люльке темнолистной
Вплоть до влажного рассвета.
Так мой разум ты направил
Иль не так, но с этим сходно, –
То, чему ты сам наставил,
Мне теперь навеки сродно.
Для тебя совой глазастой
Ночь пробуду на балконе,
Сторожа звезды Полярной
Поворот на небосклоне.
Эта полночь – в эту пору
Вновь твоя блистает сила,
И восторг душе и взору –
Созерцать в ночи светила.

Поэт

В мрак душистый, в час полночный
Песня бюльбюль так и льется, –
Но звезду и знак урочный
Слишком долго ждать придется.
В эту ночь владычит Флора –
Помнишь вольных греков сказки:
Как по-вдови ждет Аврора
Жгучей Гесперовой ласки.

<p>Sieh dich um, sie kommt! wie schnelle! Über Blumenfelds Gelänge! – Hüben hell und drüben helle, Ja, die Nacht kommt ins Gedränge. Und auf roten, leichten Sohlen Ihn, der mit der Sonn entlaufen, Eilt sie irrig einzuholen; Fühlst du nicht ein Liebe-Schnaufen? Geh nur, lieblichster der Söhne, Tief ins Innre, schließ die Türen! Denn sie möchte deine Schöne Als den Hesperus entführen.</p>	<p>Вот, смотри! Вошла в аллею, Рощу светом захлестнула, – Тут светло, а там светлее, В общий вихрь и ночь втянула. В красных туфельках несется Велел за солнечною свитой. Он спешит, он не дается... Слышишь дух любви несытой? Мой красавец! Самый лучший! В дом беги, запри запоры! Иль как Геспер – темен случай! Станешь пленником Авроры [2, 107 – 109].</p>
---	---

На перший погляд – доволі незвичний вірш, від якого віє незрозумілою чарівністю. Сам автор навряд чи зміг би відповісти, звідки вона береться. Тим законам поетичного, які він встановив колись у листуванні з Ф. Шиллером, вірш не відповідає: тут немає єдності, яка б творила цілісність поезії, немає тісного зв'язку частин між собою та їх спрямованості на центр, немає ні лінії, ні фігури, ні завершеного світу [пор.: 6]. Здається, тут навіть не діє класична вимога, що вірш має бути зрозумілий сам собою: автономія твору мистецтва порушена. Е. Штайгер намагається долучити до свого тлумачення єдиний придатний для нього контекст – інші твори автора. Якщо розглядати “Літню ніч” як один із творів збірки “Західно-східний диван”, то, попри численні алюзії у всіх інших поезіях до історії та культури Сходу, без додаткових коментарів не обійтись. Тож інтерпретатор доходить висновку: “Чим більше ми намагаємось трактувати “Літню ніч” у “Книзі чашника” за вченням Гете чи порівнювати її з красою більш ранніх творів письменника, тим більше її суть щезає з нашого поля зору” [9, 105].

Так, мова твору зовсім не схожа на мову “Природної дочки” – гетівського канону, а з погляду граматики взагалі видається свавіллям: “Warten außer diesen Zelten...”, “Wo du oft zu früh ermunterst...”, “Jetzo glänz ich meiner Stelle...” чи відсутність сполучника “als” перед “Eule” у фразі “Eule will ich deinetwegen Kauzen hier auf der Terasse”. Інші

пасажі виглядають принаймні ексцентрично: “betagen”, замість “mit Licht begaben”, “Nordgestirnes Zwillinge-Wendung”, замість опису руху Великої та Малої Ведмедиці навколо північного полюсу, “Blumenfelds Gelände”, замість “das lange Blumenfeld”, “Duft und Garten” – ототожнення властивості і її носія тощо. У другій частині вірша трапляються строфи, які змінюють тон і наче порушують загальний настрій. Безтурботне поєднання чотиривіршів, у яких римуються то усі чотири, то тільки два рядки, наводить на думку, що письменник часом зовсім ні при чім, а поезія постає сама собою.

На тлі творів високої класики незвичним видається Е. Штайгерові навіть огляд безкрайого ландшафту. Повсюди – сяюча безмежність у променях вечірнього сонця, Божий слід у зірках, у тих “вогнях у синій тверді”, що “співають славу хором”, сповнені благоговіння перед всеприсутністю Господа, а поряд – пташина на кипарисових гілках, мізерна у величі Всесвіту і майже втрачена, якби на це не воля Творця. Незрівнянна віра промовляє у цьому переході, віра, що долає час і простір [9, 107]. У вірші її світло продовжує мерехтити у різних істотах, навіть коли на землю спускається ніч. Легенький вітерець заколихує у сон усе земне.

Не спить лише хлопчина, він сидить навпочіпки і нерухомо споглядає урочисту красу, овіяний відчуттям, що він – віддзеркалення Бога. Так бачити буття його навчив Поет. Історію їхніх стосунків Й.В. Гете описує у “Примітках і статтях” до свого “Дивану” як “взаємну прихильність молодого і похилого віку” [8, 183 – 185]. У такому педагогічному взаємозв’язку, власне кажучи, і розвивається когнітивна й емоційна сфера дитини під впливом авторитету та досвіду старшого. Однак подив викликає той факт, що в аналізованому вірші ці стосунки уведені в контекст прославлення вина, який червоною ниткою проходить через усю “Книгу чашника”. Вино тут – предметний посередник між хлопчиною і поетом: вони поступово зближуються у процесі замовлення і сервірування пляшки, подання вина і насолодження ним. На думку Е. Штайгера, це “пом’якшувало незручність, яка відчувалась, наприклад, у діалозі між Сократом і Хармідом [3, 296 – 326], та оберігало бажану чистоту свободи

спілкування. Відтак вино було запорукою того, що педагогічний вплив ніколи не стане педантичним” [9, 108]. У поета немає наміру навчати чи виховувати, під впливом вина він відчуває присутність Бога в усіх стихіях, Його блаженство ллється через край і потребує когось, хто б його розділив, – доки юність, яку ще називають “сп’янінням без вина”, не поєднається зі сп’янінням зрілості у торжестві божественного. Саме таку єдність маємо у поезії “Літня ніч”.

Поет, милуючись заходом сонця, висловлює бажання дізнатися, як довго може тривати вечірнє сяйво. Хлопчина, намагаючись прислужитися своєму наставнику, зголошується якнайпильніше виконати це прохання. І далі слідує строфи, кожна з яких виражає щастя від духовної близькості, а також гордість чашника за те, що він добре вміє розбиратися у сердечних порухах шанованої людини, знає, що вона любить, і посвячений у її захоплення. Найбільше інтерпретатора зворушують рядки:

*Так мой разум ты направил
Иль не так, но с этим сходно, –
То, чему ты сам наставил,
Мне теперь навеки сродно.*

Відповідь поета викликає у читача розгубленість. Смісл висловлювання зрозумілий: сьогодні вночі світло повністю не згасне, почне світати раніше, ніж закінчатся сутінки. Та поет малює перед нами міфологічну картину. Він згадує Аврору (Еос), яка ще в Гомера постає як ранкова зоря з рожевим промінням. За міфом, вона подарувала своєму чоловікові-титану безсмертя, але не вічну юність. Тож тепер, коли він уже перетворився на старця і не може поворухнутись, щодня перед сходом сонця вона крадькома тікає з його ложа і виглядає молодих красенів, щоб викрасти їх. Одним з них тут названий Геспер – вечірнє світило, яке слідує за сонцем на його заході. У короткі літні ночі Аврора на сході ще може побачити його, доки він не зникне з небосхилу. Вона поспішає, щоб наздогнати його, однак її затія марна: поки вона сходить, Геспер уже торкається

горизонту. У цьому тлумаченні навряд чи може йтися про те, що поет навчає чашника астрономії. Тут розмиваються усі логічні межі. Називання Аврори “Strohwitwe” надто фамільярне, асоціювання східного вітру із “Liebe-Schnaufen” зближує європейське “Auroga” зі східним “aiga”, римська Флора згадується в пантеоні грецьких богів чи й узагалі стверджується, що греки асоціювали літню пору з цією богинею квітів. Справді, про серйозну науку тут не йдеться. Більш того: чашник щойно виразив готовність виконати бажання свого наставника, та ось чує, що поетові уже все відомо про сутінки і світання, тобто прохання висловлено риторично. Е. Штайгер вважає, що сам хлопчина стає частиною цієї міфології, частиною дивотворення Бога чи богів, спрямовує свій погляд із зовнішнього світу у внутрішній, а в останніх рядках знову з приязню повертається до свого друга-ментора, щоб далі слідувати за ним [9, 110 – 111].

Спочатку зніяковілий від відповіді поета, хлопчина поступово доходить думки, що він ще надто юний, щоб розуміти міркування такої великої людини. У цих словах простежується благоговіння перед “величним духом похилого віку”, описане Й.В. Гете у “Примітках і статтях до Дивану” [8, 183].

Поет спрямовує погляд на захід, і його зачаровує прекрасне видовище. Проте золотисте світло не торкається його сутності. Усе не так, як, скажімо, у Ф. Гельдерліна, душа якого при спогляданні аналогічної картини “упоєно сутеніла”. Такої дії не чинять на нього ні пишнота усіяного зорями небесного склепіння, ні пахощі саду, ні неземна пісня соловейка: він любить дивитись на них, сприймати їх, проте завжди відмежований від них. Поет турботно носить усе це у своєму серці. Та його дух уже давно наповнений ущерть, тож не може загубитися в одиничному, хай яким прекрасним, яким чаруючим воно не є: “З високої тераси він оглядає все довкола, при повній тямі, не сп’янілий ні від вина, ні від захоплення літньою ніччю, хоча усе це його і тривожить, і зворушує до глибини душі” [9, 111].

Тож тут маємо справу з тим, що сам Й.В. Гете визначав як “стиль” – уміння бачити за мінливим сталє, проникати у сутність речей, сприймати загальне в одиничному, вічне у випадковому [7].

Е. Штайгер ототожнює цей стан поета з аналізованою вірша зі стилем пізнього Й.В. Гете: “Те, що раніше з таким зусиллям досягалось з багатоманітного – ідея “вічно-єдиного, що являється у різних іпостасях”, – тепер уже зафіксоване й доведене настільки, що Гете, здається, більше не залежить від сприйняття, щоб бути переконаним у цій ідеї. Відтак при розгляді речей уже немає необхідності освоювати їх і викривати їхню сутність з мороку зовнішнього вигляду. Вони вже пізнані до основи, піднесені до символів і готові до використання. Певна рослина дає пізнати сутність любові, не потребуючи багатьох роз’яснень; кольори, витлумачені як посередники між світлом і темрявою, стають незмінним символом єдності; дихання презентує систолу й діастолу людського буття; вогонь – перетворення живого у вище буття” [9, 112 – 113].

Згадаймо також, що перед нами – результат значного впливу на творчість Й.В. Гете східної поезії. Вона пропонує колосальне багатство мотивів, наче створених для того, щоб презентувати великий досвід поета в пізнанні Бога і світу. Наприклад, винесена на берег припливом пристрасті перлина символізує твір мистецтва, сто імен Аллаха позначають мінливість природи, зірки є свідченням вічного буття. Сам письменник стверджував: “Найхарактерніша риса східної поезії полягає у вищості верховного керівного начала, у тому, що ми, німці, називаємо Духом; тут поєднані всі інші властивості, причому жодна з них не виступає наперед, утверджуючи свої специфічні права. Дух переважно належить старості або старіючій світовій епосі... Для поетів Сходу всі предмети одночасні, тож вони легко поєднують навіть найвіддаленіші речі й тим самим наближаються до того, що ми називаємо дотепністю. Утім, дотепність не оцінюється так високо, адже вона самолюбна, самовдоволена, а духові це зовсім не притаманне, тому його завжди можна й потрібно іменувати геніальним” [8, 151 – 152]. У такому контексті відповідь поета в “Літній ночі” вже не виглядає дивною.

Поет навчив свого молодого друга шукати й поважати у всьому божественне начало. Відтак ошасливлений хлопчина з нетерпінням чекає одкровення Господа, велич якого він бачить у зірках, а

чарівність – у птасі на гілці. Поетові ці предмети не потрібні: вони для нього – лиш відгомін того, що вже давно стало для нього вищим за всі сумніви. Він проводить поглядом сонце і прислухається в сутінках до знайомих голосів, які називають по буквах “алфавіт світового Духу”. Та його дух перебуває у сфері, де земне є лише відблиском вічного. Тож ми мали рацію, коли говорили, що поет тут наче “не при справі”. Така відстороненість дає змогу жартувати зі світом. Жарти поета забезпечують йому не бачену досі свободу, свободу, яку ми ще не пізнали, коли скаржились на порушення цілісності аналізованого вірша. Умілий інтерпретатор передусім повинен досягти свободи: позбутися чаруючої сили поезії і підвестись до позиції поета, щоб зрозуміти, що тут нічого не зіпсовано, нічого не принижено, що тут являє себе дух, який все ще прив’язаний до простору та вільно переходить від одного предмету до іншого, від однієї перспективи до іншої. Адже з позиції вічно-чистої сутності усе для нього однакове [9, 114 – 115]. Тому він може виривати той чи той елемент із загального й легко комбінувати різнорідні фрагменти. Йому відомо, що все органічно поєднуване і цей факт не потребує окремих доводів. Звідси маємо плавний перехід від епічно-пластичного до лірично-плинного, від оповіді до пісні.

Справді, у “Літній ночі” маємо фрагменти різного простору. Лише на Заході Аврора може зустрітись із Геспером. А як же “шатро”? Його не легко поєднати з “терасою”, бо воно – елемент персидської літератури, як і кипарис та бюльбюль (персидський соловей). Цей специфічний прийом є визначальною рисою всього “Західно-східного дивану” [1, 572 – 585]. Тож, із одного боку, письменник вплітає у канву поезії різноманітні східні елементи, як-от імена людей, назви предметів, звичаї і традиції, з другого, – він глибоко укорінений у західний світ, і нарешті, не може не озиратися на античну спадщину. Е. Штайгер резюмує: “Тут усі три сфери наче відображаються одна в одній: настрої німецького ландшафту, деталі Сходу й легенда про Аврору...” [9, 115]. Саме таке взаємовідображення не дає сталому загубитись у плинні минутого. Завдяки різнорідному змішуванню фарб предметне постає у фантастичній чарівності, де

один елемент можна легко замінити іншим: близьке далеким, минуле теперішнім тощо. Це дає нам змогу наче крізь тонку, оздоблену прекрасними орнаментами вуаль подивитись на stále і значуще – на “вічно-людське”.

Поетові в “Літній ночі” усе видається тотожним, однак не тому, що кожна річ по суті своїй нічого не варта, а тому, що кожна з них однаково захоплює його. Відтак він перебуває в тій вищій сфері, де істина не залежить від уникнення помилок, добро від моральності, краса від законів та мір класики – у сфері, де він пізнає гетівський “тип”. Тож в аналізованому вірші уже не йдеться ні про Захід, ні про Схід, ні про нас, мова йде про сутність, що проявляється в усьому й керує усім – про Дух чи про Бога:

*Бог прекрасен, и прекрасно
Все кругом, что в боге длится...*

Такий загальний висновок робить Е. Штайгер на основі іманентної інтерпретації вірша “Літня ніч”. Зауважимо, що ці міркування швейцарського літературознавця являють пряму паралель до його загального тлумачення художньої уяви Й.В. Гете як “миті”, яка дає змогу письменникові знайти свободу у виході з течії часу у вічне [детальніше див.: 4, 140 – 144].

Література

1. Брагинский И.С. Западно-восточный синтез в “Диване” Гете / И.С. Брагинский // Гете И.В. Западно-восточный диван. – М. : “Наука”, 1988. – С. 572 – 599.
2. Гете И.В. Западно-восточный диван / Иоганн Вольфганг Гете ; [отв. ред. И.С. Брагинский]. – М. : “Наука”, 1988. – 896 с.
3. Платон. Диалоги / Платон ; [пер. с древнегреч. ; сост., ред. и авт. вступит. статьи А.Ф. Лосев]. – М. : Мысль, 1986. – 606 с.
4. Радченко О.А. Іманентна поетика Еміля Штайгера : філологічний та філософський дискурс : монографія / О.А. Радченко. – Дрогобич : Посвіт, 2012. – 250 с.
5. Bewundert viel und viel gescholten : Der Germanist Emil Staiger (1908 – 1987) / [hrsg. von Joachim Rickes]. – Würzburg : Königshausen & Neumann, 2009. – 208 s.

6. Goethe J.W. Gedenkausgabe der Werke, Briefe und Gespräche / Johann Wolfgang Goethe ; [hrsg. von Ernst Beutler]. – Bd. 20 : Briefwechsel mit Friedrich Schiller. – Zürich – Stuttgart : Artemis, 1950. – 1132 s.

7. Goethe J.W. Einfache Nachahmung der Natur, Manier, Stil / Johann Wolfgang Goethe // Goethe J.W. Werke in vier Bänden / [hrsg. von Herbert Reinold]. – Bd. 4. – München ; Wien : Carl Hanser, 1982. – S. 391 – 396.

8. Goethe J.W. West-östlicher Divan / Johann Wolfgang von Goethe. – Berlin : Holzinger, 2013. – 242 s.

9. Staiger E. Meisterwerke deutscher Sprache aus dem neunzehnten Jahrhundert / Emil Staiger. – [3. Aufl.]. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1973. – 226 s.

Радченко Олег. “Летняя ночь” И.В. Гете: попытка имманентной интерпретации. Статья предлагает штайгеровскую имманентную интерпретацию стихотворения И.В. Гете как образца его позднего стиля, характеризующегося умением проникать в суть вещей, воспринимать общее в единичном, вечное в случайном. Дух поэта витает в сфере, где земное – лишь отблеск небесного, что позволяет ему легко комбинировать элементы разных миров (западного, восточного, античного), а читателю открывает перспективу на постоянное и значимое – на “вечно-человеческое”.

Ключевые слова: имманентная интерпретация, стиль, символ, поэзия Востока, античность, лирика И.В. Гете.

Radchenko Oleh. Goethe’s “Summer Night”: an attempt of immanent interpretation. The article deals with Staiger’s immanent interpretation of Goethe’s poem as an example of his late style, characterized by the ability to penetrate into the essence of things, to grasp the general in the separate, the eternal in the casual. The poet’s spirit soars in a sphere where earthly is only the reflection of heavenly. This allows the author to combine the elements of different worlds (western, eastern and ancient) and opens the reader a view on something steady and significant – the “eternally human”.

Keywords: immanent interpretation, style, symbol, poetry of the East, antiquity, Goethe’s lyrics.